

УДК 159.922.7/8(075.8)

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ РОЗШИРЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ»

Туревич О. А.

Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя,
Україна, Тернопіль

Спираючись на сучасні теорії особистості автор стверджує, що життєвий потенціал особистості складається із її неагресивного і агресивного психосоціальних станів. Тому в статті заперечується розгляд життєвого потенціалу особистості лише як позитивного, творчого. Вводиться в науковий оборот поняття «потенціал агресивності особистості». На думку автора потенціал агресивності людини, як і потенціал її толерантності, є частиною життєвого потенціалу особистості. Пропонований автором статті підхід розширює пізнавальні можливості поняття «потенціал особистості».

Ключові слова: життєвий потенціал особистості, творчий потенціал особистості, агресивний психосоціальний стан особистості, психосоціальний потенціал агресивності особистості.

Туревич Е. А. О необходимости расширения содержания понятия «потенциал личности»/ Тернопольский национальный технический университет им. И. Пулюя, Украина, Тернополь

Опираясь на современные теории личности автор утверждает, что жизненный потенциал личности состоит из ее неагрессивного и агрессивного психосоциальных состояний. Поэтому в статье отрицается рассмотрение жизненного потенциала личности лишь как положительного, творческого. Вводится в научное обращение понятие «потенциал агрессивности личности». По мнению автора статьи потенциал агрессивности человека, как и потенциал ее толерантности, есть частью жизненного потенциала личности. Предложенный автором статьи подход расширяет познавательные возможности понятия «потенциал личности».

Ключевые слова: жизненный потенциал личности, творческий потенциал личности, агрессивное психосоциальное состояние личности, психосоциальный потенциал агрессивности личности.

Turevych O. A. On the necessity of expanding the content concept «personality potencial»/ Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ukraine, Ternopil

Relying on the modern theory of the personality, the author claims that the personality life potential and with its non-aggressive and

aggressive psychosocial states. Therefore, in the article consideration of personality life potential is denied only as a positive and creative personality potential. The concept «personality potential aggressiveness» entered into scientific turnover. According to the author's mind potential of person aggressiveness as well as the potential of its tolerance, is a part of the personality life potential. Suggested author's approach expands cognitive possibilities of the concept «personality potential».

Key words: personality life potential, personality creative potential, aggressive psychosocial state of personality, psychosocial potential of personality aggressiveness.

Вступ. В гуманітарних науках особу і суспільство прийнято визначати носіями змісту поняття «потенціал». В науковій літературі відповідно до об'єкту дослідження застосовуються різні конкретизації змісту даного поняття. Окрім того, потенціалу особистості надається виключно позитивний зміст. Такий однобічний підхід обмежує об'єктивність розгляду природи життєвого потенціалу особистості.

Мета дослідження. Доповнити зміст поняття «потенціал особистості» досліджуванним явищем психосоціальної агресивності особистості, і таким чином розширити пізнавальні можливості цього поняття в науці.

Завдання дослідження: 1. Здійснити порівняльний аналіз останніх вітчизняних і зарубіжних досягнень у вивченні проблеми потенціалу особистості. 2. Розкрити авторську ідею змісту поняття «потенціал особистості» як сукупності неагресивних і агресивних станів особи.

Викладення основного змісту. В сучасній вітчизняній і зарубіжній науковій літературі кінця ХХ ст. і початку ХХІ ст. широкоживаним є поняття «потенціал», зміст якого відповідно до проблем гуманітарних досліджень звужується до характеристики елементів соціальної структури суспільства: «трудова потенціал суспільства» (А. С. Тельнов, С. Л. Решміділова, С. Р. Пасека), «професійний потенціал» (О. Багрін), «виробничий потенціал» (О. В. Михайленко), «підприємницький потенціал» (А. П. Миргородська), «потенціал молодіжних об'єднань» (І. М. Гоян), «комунікативний потенціал політики» (Л. Климанська), «духовний потенціал художньої культури» (І. Гнатишин), «культуротворчий потенціал освіти» (Л. Кравченко).

Традиційними і широкоживаними для науковців є також поняття «людський потенціал» (А. В. Замараєв, В. М. Петров, Т. В. Калініна, Т. М. Титаренко), «особистісний потенціал» (І. С. Безсмертна, О. А. Демид, Д. А. Леонтьєв, Т. М. Титаренко), «потенціал особистості» (І. В. Мурашко, В. І. Подшивалкіна і ін.), якими фіксуються спроби давати

аналіз відповідним життєвим здатностям людини у вимірі її суспільного життя.

Однак у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі немає загальноприйнятого єдиного змісту поняття «людський потенціал». Дане поняття інтерпретується як «енергопотенціал особистості» (С. Д. Максименко), «життєвий потенціал особистості» (Д. А. Леонтьєв, Н. В. Маринець), «духовний потенціал» (О. М. Олексюк), «правовий потенціал особистості» (М. Ф. Будіянський). Комунікативний зміст потенціалу політичного лідера розкриває Л. Климанська. Водночас про духовний потенціал як рівень художньої культури і освіти особистості зазначається в роботах І. Гнатишин, Л. В. Кравченко. В сукупності всі означені характеристики потенціалу особистості, на нашу думку, складають її біосоціальний життєвий потенціал.

Позитивний зміст потенціалу особистості прийнято розкривати через фіксацію людських творчих потреб і здібностей, творчого мислення (А. О. Довгань, М. Д. Дяченко, О. Г. Ємчик, Т. І. Забродіна, П. Ф. Кравчук, І. П. Маноха, В. О. Моляко, Л. П. Міщиха, Т. В. Мясникова, О. С. Овакімян, В. Г. Риндак, С. В. Хмельковська, І. Л. Шпачинський). Заявлені підходи частково фіксують ціннісний аспект життєвого потенціалу особистості.

Цінність потенціалу визначають через категорії «добро» і «зло». В такому випадку ціннісний зміст поняття «потенціал особистості» може фіксувати в ній (людині) бінарність її життєвого потенціалу, тобто, два його змісти: агресивний і неагресивний (толерантність, миролюбність, доброзичливість, терпимість і т.п.). Вербальний і фізичний прояви бінарності потенціалу відносяться до обох його змістів: агресивного і неагресивного. Ці два змісти поведінки особи можуть заявляти про себе творчо, продуктивно, і нетворчо, репродуктивно. Недарма ж існують поняття «геній добрий» і «злий геній». Тому зміст потенціалу особи може носити позитивну чи негативну для неї і суспільства характеристики.

Функції потенціалу особистості аналізують В. Р. Міляєва, Н. К. Лебідь, Ю. В. Бреус [19]. Потенціал є засобом, призначення якого - здійснювати індивідуалізацію, соціалізацію та професіоналізацію особистості [19, с.8]. Вони також пишуть, що: «розкриття потенціалу особистості залежить від активності особистості (як самореалізація потенційних ресурсів та можливостей) [19, с.8]. І далі: «Більшість авторів погоджуються з тим, що розкриття потенціалу особистості актуалізується в ситуації саморозвитку... Потенціал особистості можна вважати «латентною основою», яка реалізується в процесі життєдіяльності людини при наявності внутрішнього спрямування та сприятливої ситуації розвитку» [19, с.8]. І на підставі таких міркувань роблять висновок: «потенціал особистості є динамічне інтегративне

утворення, що забезпечує успішність процесів індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації особистості» [19, с.8].

Згідно міркування цих авторів потенціал особистості існує як щось зовнішнє до самої людини, і вона ним може користуватись тоді, коли у неї буде потреба в цьому. Залишається лише його готового, зрілого, досконалого (або незрілого, недосконалого, несформованого) використати як основу чи засіб для чогось такого, що притаманне лише людській істоті. Потенціал особи не розглядається як її базова характеристика .

Дійсно, потенціал може бути засобом для досягнення людиною своєї мети. Тоді в потенціалі як засобі особистості, окрім її індивідуальних, суб'єктивних ознак мабуть прийдеться також розглядати шляхи і способи дії, терміни, темпи, порядок чи послідовність втілення нею своєї мети через цей засіб. На нашу думку, в структурі потенціалу як засобу потрібно розглядати навички, уміння, звички поведінки особистості вербального і невербального змісту, які також формуються. Тому потенціал особи не є заздалегідь для неї готове і задане їй соціальне утворення.

Потенціал особи може сам бути метою її діяльності у процесі індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації особистості. Потенціал активності особи при формуванні уможливорює себе конкретним вчинком особи: ситуативним (випадковим) або необхідним, цілеспрямовано організованим. Через вчинок потенціал особи вдосконалюється і набуває з кожною ситуацією свого прояву все нових і якісних характеристик його змісту. В літературі цей процес визначається як самовдосконалення особистості (В.А. Роменець). Через вдосконалення свого психосоціального потенціалу особа збагачує свою суспільну сутність.

У повсякденному буденному житті людини не завжди проявляється творчість в її загальному зрозумінні. Суспільство не потребує, щоб усі його особи були виключно творчими, талановитими особистостями і займались лише творчістю: науковою, технічною, пізнавальною чи політичною, громадською. Переважна більшість людей щодня займаються репродуктивною, нетворчою діяльністю через постійне і регулярне повторення одних і тих же вчинків-дій. Тому нетворчий потенціал особи проявляється повсякденно як виконання, наприклад, професійно зорієнтованих кваліфікаційних або некваліфікаційних дій в процесі навчальної, трудової чи нетрудової діяльності. Таку діяльність ще визначають виконавською дією людини. Виконавська діяльність проявляється через строго регламентовану процедуру дій: елементів-фаз досягнення конкретної мети. Ця діяльність має межі прояву власних технологічних операцій і займає особливе місце в структурі життєдіяльності людини. Виконавець цієї діяльності володіє репродуктивними здібностями,

добре засвоює необхідні навички і знання і здійснює відповідну діяльність за заданим зразком. Це можуть бути на основі конкретних задатків також здібності до чіткого виконання стереотипних рухів частинами тіла, доведених до автоматизму виконання конкретних виробничих операцій працівника, або розумові операції, що регулярно повторюються. Такий нетворчий потенціал особи проявляється через суспільно значимі або девіантні вчинки.

Звісно «чистої» творчої чи нетворчої діяльності не буває. Якщо професійна діяльність автора творчого задуму по його (задуму) втіленню проявляється навіть в регулярному повторенні конкретних дій через часовий інтервал, то її можуть визнати творчою. Водночас діяльності носія, визнаній творчою, притаманні і нетворчі, репродуктивні елементи. Якщо втілення авторського задуму потребує додаткових зусиль не тільки автора задуму (проекту), то професійні чи непрофесійні зусилля іншого учасника задуму не можуть бути визнані творчими згідно мети участі. Проте процес дій такого виконавця в межах його компетенції та професійної участі в творчому задумі іншого також може мати творчі елементи прояву.

Отже, і нетворча, репродуктивна діяльність також потребує від особистості психосоціального потенціалу, тобто конкретної енергії, життєвої сили, задатків і здібностей, навичок, умінь вербального та невербального прояву. Тому ми стверджуємо про існування репродуктивного потенціалу особистості як частини її загального життєстверджуючого потенціалу.

Для людини важливі творчий і нетворчий потенціали, без жодного з них вона не існує. Обидва потенціали не зустрічаються в чистому вигляді. Навіть найпростіші людські вчинки свідчать про динамічну взаємодію прояву творчого і нетворчого потенціалів особистості.

Способів виміру сили чи кількості творчого і нетворчого потенціалів особистості наука поки що не відкрила. Існує лише індекс розвитку людського потенціалу. Він був прийнятий ООН завдяки Програмі Розвитку людини як новий вимір соціально-економічного прогресу. Цим індексом визначається рейтинг країн світу, які створюють для людини оптимальну тривалість її життя, освітній рівень дорослого населення країни та сукупний дохід на конкретну людину.

Відтак визнається той факт, що творча і нетворча діяльності особистості визначаються умовно - за способами її здійснення та отриманими результатами, або за представниками кожного з цих видів діяльності. Так, діяльність живописця-художника переважно є творчою, а діяльність копіює картини даного художника вже не вважається творчою. Подібним чином сприймається розробка інженером-конструктором проекту деталі до приладу та його втілення в завершений продукт токарем на станку. Матеріальна річ повністю

створюється іншою людиною, яка засвоює авторський задум інженера-конструктора існуючими засобами фіксації, розробляє відповідну технологію реалізації задуму, проявляє в ході здійснення цього задуму самоуправління своїми діями. Відповідно існують можливості психології методами діагностики визначити різницю між творчою та нетворчою частинами загального життєвого потенціалу особистості.

Репродуктивний потенціал особи, як і її творчий потенціал, може проявлятися в толерантній, миролюбній, доброзичливій, або в конфліктній, агресивній формі поведінки людини. Біологізаторські концепції агресивності людини підкреслюють, що агресивність є загальна адаптивна еволюційна стратегія живої природи (К. Лоренц, Т. Томпсон, Дж. П. Скот, В. Прайс, Т. Курейлді). Летальна агресія широко розповсюджена серед багатьох тварин. Причому, стверджується, що рівень смертельної агресії в наземних тварин вищий, ніж в інших, а в соціальних тварин він вищий, ніж у тих, які ведуть усамітнений спосіб свого існування. Дані концепції вказують на відповідну еволюційну гнучкість природної стратегії прояву агресивності.

Психосоціальна агресивність людини сформувалась в результаті співвідношення екологічних, соціальних, культурних і генетичних факторів (З. Фрейд, Е. Фром, Б. Крейхі). В різні епохи розвитку людства вона сильно розрізняється в національних культурах (А. Началджян). Наукою описані основні мотиви і способи прояву агресивної форми поведінки чи агресивного стану особистості (А. Бандура, Р. Берон, Д. Річардсон). В сучасній зарубіжній науково-психологічній літературі існують різні класифікації агресивної поведінки людини. Загальноприйнятою моделлю групування агресивної поведінки є її поділ на вербальну і фізичну (А. Басс). Кожний з видів агресивної поведінки в свою чергу також має свою модифікацію, так, фізична агресія може бути активна і пасивна, пряма і непряма. Вербальна агресія може також бути активною і пасивною, прямою і непрямою. Під дану класифікацію розроблені і широко використовуються відповідні експериментальні методики діагностування.

Вітчизняними психологами для аналізу природи агресивної поведінки використовується переважно та класифікація моделей агресивної поведінки, яка поширена в зарубіжній психології і про яку ми в статті вже згадували. На нашу думку поділ агресивної поведінки на фізичну і вербальну як самостійно існуючі форми поведінки слід вважати умовним. Тобто таким, який допускається з пізнавальною метою тої життєвої ситуації, в якій перебуває носій конкретної поведінки і обумовлений метою його вчинків.

В працях вітчизняних та зарубіжних дослідників агресії людини також переважно розглядаються мотиви прояву агресії особи того, чи іншого віку, наслідки агресивних дій для окремої особи, чи суспільства, способи попередження прояву агресивності. індивідуальні і суспільні чинники прояву агресивності, психодіагностика та психопрофілактика наслідків здійснення агресивних вчинків окремою особою чи групою людей і т.п. Проте в наявних розробках не розкривається питання про потенцію, тобто силу прояву психосоціальної агресивності особи любого віку. Подібні напрацювання зосереджені переважно в структурі правових відносин, оскільки індикатором сили прояву, наприклад, потенціалу агресивності особистості, є ступінь тяжкості її протиправного діяння.

В психологічній науці зарубіжними і вітчизняними науковцями питання про вивчення психосоціального потенціалу агресивності ще не піднімалось. Не застосовуються для аналізу агресії і агресивного стану поняття «потенція», «потенціал». Однією з причин, на нашу думку, мабуть, є усталена думка, що поняття «потенціал» може бути застосоване лише до позитивного, прогресивного проявів життя людини і суспільства. Але ж людині притаманна психоемоційна чи раціональна агресивність та ще й з різною силою їх прояву. Виходить, що агресивність особи, як і її неагресивність, також наділена конкретною силою свого існування, тобто особа любого віку володіє відповідним репертуаром, набором агресивних дій, отже, власним потенціалом психосоціальної агресивності. Виникає суспільна потреба усіма доступними засобами психологічної науки вивчення такого потенціалу, його структури, природи, суспільних засобів попередження його формування та розгортання.

Щодо суспільної значимості, цінності потенціалу психосоціальної агресивності особи, зокрема активного соціального віку, то, суспільство, звісно, створює відповідні умови для його реалізації лише в соціально-регламентованих формах і способах його прояву: військова служба, елементи фізичної боротьби із злочинцями. В цих випадках психосоціальна агресивність є засобом виконання специфічних професійних здатностей, навичок та умінь особи. Тому стверджуємо, що психосоціальний потенціал агресивності особистості, з врахуванням специфіки її конкретної професійної діяльності, також потребує свого розвитку, сформованості, вдосконалення та відповідної реалізації у вчинках конкретного типу. (Звісно і наукового аналізу). І суспільство не обмежує себе в тому, щоб сформувані максимально досконалі потенціал агресивності у дозованих нормах.

Незалежно від того, який (творчий-нетворчий) потенціал над яким переважає в людині, любий з них проявляється через психосоціальні неагресивні та агресивні динамічні стани особистості. І вже при

аналізі цих станів можна чітко визначати кожний із цих потенціалів як самостійний об'єкт дослідження.

Висновки та подальші перспективи дослідження.

Підсумовуючи наявні в літературі підходи щодо розгортання уявлень про потенціал особистості, констатуємо, що до сих пір не вдалось розробити загальноприйнятної теоретичної моделі потенціалу особистості як структурно-динамічної функціональної системи.

Окрім творчих, продуктивних, позитивних ознак потенціал особи містить і руйнівні, деструктивні психосоціальні сили людини. Ці сили як потенційні проявляють себе через асоціальний вчинок особи. Виходить, що наявний в психологічній науці зміст поняття «особистісний потенціал» є неповною характеристикою сутності особи і потребує збагачення власного змісту. Розширення змісту цього поняття сприятиме збільшенню у дослідника можливостей пояснювати ним життя особи. На підставі розуміння динамізму прояву структури життєвого потенціалу особистості як дихотомії неагресивного та агресивного психосоціальних станів пропонуємо ввести в науковий оборот поняття: «потенціал агресивності особистості», «психосоціальний потенціал агресивності особистості».

В змісті поняття «психосоціальний потенціал агресивності особистості» нами акцент робиться на психоемоційних та інтелектуальних силах особистості любого віку. На основі запропонованого підходу з'являється можливість прийти до розуміння структури психосоціального потенціалу агресивності особистості юнацького віку.

Література:

1. Багрін О. Професійний потенціал керівних кадрів державної служби: еволюція наукових поглядів / Ольга Багрін // Державне управління та місцеве самоврядування, 2015, вип.1 (24).- С.246-254.
2. Безсмертна І. С., Демид О. А. Особистісний потенціал як чинник адаптації в умовах дослідження сучасного середовища. / І. С. Безсмертна, О. А. Демид // [Електронний ресурс] – SWorfd - 19-30 March 2013.
3. Будіянський М. Ф. Феномен агресії як порушення правового потенціалу особистості / М. Ф. Будіянський // Потенціал особистості та тенденції його реалізації в умовах трансформаційних змін у суспільстві. Кол. монографія / За наук. ред. В. І. Подшивалкіної. - Одеса: Астропринт, 2010. С.-299-344.
4. Гнатишин І. Духовний потенціал художньої культури у формуванні молодого покоління / І. Гнатишин // Вісник Львівської національної академії мистецтв, 2011. Вип.22. - С. 417-425.

5. Гоян І. М. Потенціал підліткових молодіжних організацій, об'єднань / І. М. Гоян // Зб. н. пр.: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: Плай, 1998. Вип. 2. ч.2. - С 92-98.
6. Гузенко Г.М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні / Г.М. Гузенко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди. Економіка – 2010.- № 10. – С.30-41.
7. Гукетлова Д. М. Человеческий потенциал как интегральное понятие в контексте проблемы индивидуально-личностного развития / Д. М. Гукетлова // Журнал научно-педагогической информации. 2010. №4. [Електронний ресурс] /2010/41- /71-guketlova 5D/8.
8. Гусакова М. П. Прояв творчого потенціалу особистості в когнітивних стратегіях категоризації / М. П. Гусакова // Потенціал особистості та тенденції його реалізації в умовах трансформаційних змін у суспільстві. Кол. моногр. / За наук. ред. В. І. Подшивалкіної. - Одеса: Астропринт, 2010. С.-228-263.
9. Довгань А. О. Спілкування як спосіб формування творчого потенціалу особи: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. філос. наук.: спец. 19.00.01.- «діалектичний і історичний матеріалізм» / О. А. Довгань. - Київ, 1985 - 24с.
10. Дяченко М. Д. Творчий потенціал як системоутворювальна ознака креативної особистості: теоретичний аспект / М. Д. Дяченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Вип.35 (88). - 2014 – С. 149-163.
11. Ємчик О. Г. Проблема творчого потенціалу особистості у науково-педагогічній спадщині. / О. Г. Ємчик // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. № 5.- С.116-125.
12. Забродина Т. И. Творческий потенциал как степень развития личностных творческих сил / Т. И. Забродина // Философия социальных коммуникаций. 2008. № 4 С.94-101.
13. Замараєв А. В. Сутність поняття «людський потенціал» в контексті суспільного розвитку / А. В. Замараєв // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2015, № 9. [Електронний ресурс].
14. Кравчук П. Ф. Творческий потенциал в системе высшего образования [Текст] / П. Ф. Кравчук // Личность. Культура. Общество. – 2013. - № 3\4. –С.190-199.
15. Климанська Л. Комунікативний потенціал у політиці [Текст] /Лариса Климанська // Львівська політехніка. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/>.
16. Маноха І. П. Психологія потенціалу індивідуального буття людини: онтологічно орієнтований підхід: автореф. дис. на

- здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.01. «Загальна психологія. історія психології» / І. П. Маноха. - Київ-2003. - 48 с.
17. Маринец Н. В. Жизненный потенциал личности: переживания и реализация / Н. В. Маринец // Новая парадигма: Журнал научных трудов / [гл. ред. В.П. Бех]. – М.: Изд-во НПУ имени М.П.Драгоманова. 2009.- Вып. 87.- С.54-76. 18.
18. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко - К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. - 240 с.
19. Міляєва В. Р., Лебідь Н. К. Бреус Ю. В. Теоретичний аналіз поняття «потенціал особистості» / В. Р. Міляєва , Н. К. Лебідь, Ю. В. Бреус // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнко, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України - Кам'янець-Подільський: Алкстома, 2013 - Вип 20. - С.405-415.
20. Міщиха Л. П. Творчий потенціал особистості у період пізньої доросло-сті. / Л. П. Міщиха: автореф. дис. докт. психол .наук. Київ - 2015. 19.00.01. - загальна психологія, історія психології. – Інститут психології імені Г. С. Костюка. - 45.с.
21. Михайленко О. В. Теоретичні аспекти стратегічного розвитку виробничого потенціалу / О. В. Михайленко // Зб. наук. пр. з актуальних проблем економічних наук «Інноваційний розвиток економіки України. – Херсон, 2013. –С.186-191.
22. Миргородська А. П. Розкриття сутності поняття «підприємницький потенціал» та його роль в потенціалі підприємства» / А. П. Миргородська // Экономика и управление , 2011.- №5.- С.144-149.
23. Мурашко І. В. Потенціал особистості як багатовимірний феномен. / І. В. Мурашко // Зб. н. пр. Психологічні науки. Том 2.Випуск 8.- С. 181-186.
24. Кравченко Л. Культуротворчий потенціал національної шкільної художньо-естетичної освіти. / Л. Кравченко // Етика і естетика педагогічної дії. Збірник наукових праць. 2011, Вип. 2.- С. 120-128.
25. Калинина Т. В. Роль социализации в формировании человеческого потенциала / Т. В. Калинина // Антропологический потенциал культурогенеза: материалы межрегион. науч.- практ. конф. – Н.Новгород, 2006. – С.220-225.
26. Леонтьев Д. А. Личностный потенциал как потенциал саморегуляции // Учен. зап. кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. Вып.2 / Под ред. Б. С. Братуся, Е. Е. Соколовой. М.: Смысл,2006. С.85-105. 27.
27. Пасєка С. Р. Соціально-трудоий потенціал як економічна категорія / С. Р. Пасєка // Чернігівський науковий часопис. Сер. 1, Економіка і управління, 2011. № 2 (2), 2011. - С.127-133.

28. Овакімян О. С. Науково-дослідна робота як ресурс розвитку творчого потенціалу особистості студента. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук: спец. 22.00.04. «Спеціальні та галузеві соціології» / О. С. Овакімян - Харків, 2005. - 17с.
29. Олексюк О. М. Проблема формування духовного потенціалу студентів / О.М.Олексюк // Практич. психол. та соціальна робота. К., 1999.- №2- С.47-48.
30. Петров В. М. Человеческие потенциалы и их распределения: проблема измерений //Человеческий потенциал: опыт комплексного подхода / Под. ред. И. Т. Фролова. М., 1998.- С. 124-150. 33.
31. Потенціал особистості та тенденції його реалізації в умовах трансформаційних змін у суспільстві. Колективна монографія / За наук. ред. В.І. Подшивалкіної. - Одеса: Астропринт, 2010.- 356 с.
32. Психологічні дослідження творчого потенціалу особистості: [монографія] / авт. кол., наук., кер. В.О.Моляко. – К.: Педагогічна думка, - 208с.
33. Рындак В. Г. Непрерывное образование и развитие творческого потенциала учителя (теоретическое взаимодействие): монография / В. Г. Рындак.- М.: Педагогический вестник, 1997. - 244с.
34. Савчин М. В. Духовний потенціал людини: Монографія / М. В. Савчин.-2-ге вид. перероб. і доп. - Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010.- 508с.
35. Титаренко Т. М. Поняття потенціалу в історичному ракурсі / Життєві домагання особистості [Текст]: монографія //Т. М. Титаренко, І. В. Лебединська, Н. В. Алікіна [та ін.] - К.: Педагогічна думка, 2007. – С. 72-77.
36. Тельнов А. С., Решміділова С. Л. Трудовий потенціал у контексті забезпечення якості продукції / А. С. Тельнов, С. Л. Решміділова // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. Економічні науки. – 2012 – Т.1, № 6.- С.52-58.
37. Хмельковська С. В. Творчий потенціал учителів іноземних мов: сутність, складові, значення / С. В.Хмельковська // Молодь і ринок: щокварт. наук. – пед. та економ. журнал. ХДПУ. -2006. № 5.-С.65-69.
38. Шпачинський І. Л. Творчий потенціал особистості і його реалізація в умовах трансформації суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03. «Соціальна філософія та філософія історії» / І. Л. Шпачинський - Одеса , 2006.-20с.

References:

1. Bahrim O. *Profesiyni potentsial kerivnykh kadriv derzhavnoi sluzhby: evoliutsiia naukovykh pohliadiv* / Olha Bahrim // *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 2015, vyp.1 (24).- S.246-254.
2. Bezsmertna I. S., Demyd O. A. *Osobystisnyi potentsial yak chynnyk adaptatsii v umovakh doslidzhennia suchasnoho seredovyshcha.* / I. S. Bezsmertna, O. A. Demyd // [Elektronnyi resurs] – SWorfd - 19-30 March 2013.
3. Budiianskyi M. F. *Fenomen ahresii yak porushennia pravovoho potentsialu osobystosti* / M. F. Budiianskyi // *Potentsial osobystosti ta tendentsii yoho realizatsii v umovakh transformatsiinykh zmin u suspilstvi.* Kol. monohrafiia /Za nauk. red. V. I. Podshyvalkinoi. - Odesa: Astroprint, 2010. S.-299-344.
4. Hnatyshyn I. *Dukhovnyi potentsial khudozhnoi kultury u formuvanni molodoho pokolinnia* / I. Hnatyshyn // *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*, 2011. Vyp.22. - S. 417-425.
5. Hoian I. M. *Potentsial pidlitkovykh molodizhnykh orhanizatsii, obiednan* / I. M. Hoian // *Zb. n. pr.: filosofii, sotsiologii, psykholohii.* Ivano-Frankivsk: Plai, 1998. Vyp. 2. ch.2. - S 92-98.
6. Huzenko H. M. *Liudskyi potentsial: sutnist ta priorytetni napriamky rozvytku v Ukraini* / H. M. Huzenko // *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. Skovorody.* *Ekonomika* – 2010.- № 10. – S.30-41.
7. Huketlova D. M. *Chelovecheskyi potentsyal kak yntehralnoe poniatye v kontekste problemy yndyvduialno-lychnostnoho razvytyia* / D. M. Huketlova // *Zhurnal nauchno-pedahohycheskoi ynformatsyy.* 2010. № 4. [Elektronnyi resurs] /2010/41- /71-guketlova 5D/.8.
8. Husakova M. P. *Proiav tvorchoho potentsialu osobystosti v kohnityvnykh stratehiikh katehoryzatsii* / M. P. Husakova // *Potentsial osobystosti ta tendenstii yoho realizatsii v umovakh transformatsiinykh zmin u suspilstvi.* Kol. monohr. / Za nauk. red. V. I. Podshyvalkinoi. - Odesa: Astroprint, 2010. S.-228-263.
9. Dovhan A. O. *Spilkuvannia yak sposib formuvannia tvorchoho potentsialu osoby: avtoref. dys. na zdobuttia nauk.stupenia kand. filos. nauk.: spets. 19.00.01.- «dialektychnyi i istorychnyi materializm»* / O. A. Dovhan. - Kyiv, 1985 - 24s.
10. Diachenko M. D. *Tvorchyi potentsial yak systemoutvoriuvalna oznaka kreatyvnoi osobystosti: teoretychnyi aspekt* / M. D. Diachenko // *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh.* Vyp. 35 (88). - 2014 – S. 149-163.
11. Yemchyk O. H. *Problema tvorchoho potentsialu osobystosti u naukovu-pedahohichnii spadshchyni.* / O. H. Yemchyk // *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii.* – 2015. № 5.- S.116-125.

12. Zabrodyna T. Y. *Tvorcheskyi potentsyal kak stepen razvytyia lychnostnykh tvorcheskykh syl* / T. Y. Zabrodyna // *Fylosofyia sotsyalnykh kommunykatsyi*. 2008. № 4 S.94-101.
13. Zamaraiev A. V. *Sutnist poniattia «liudskyi potentsial» v konteksti suspilnoho rozvytku* / A. V. Zamaraiev // *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. - 2015, № 9. [Elektronnyi resurs].
14. Kravchuk P. F. *Tvorcheskyi potentsyal v systeme vyssheho obrazovanyia* [Tekst] / P. F. Kravchuk // *Lychnost. Kultura. Obshchestvo*. – 2013. - № 3\4. –S.190-199.
15. Klymanska L. *Komunikatyvnyi potentsial u politytsi* [Tekst] /Larysa Klymanska // *Lvivska politekhnikha*. – 2006. – Rezhym dostupu do resursu: <http://ena.lp.edu.ua:8080/>.
16. Manokha I. P. *Psykhologhiia potentsialu indyvidualnoho buttia liudyny: ontolohichno oriietovanyi pidkhid: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra psykol. nauk: spets.19.00.01. «Zahalna psykhologhiia. istoriia psykhologii»* / I. P. Manokha. - Kyiv-2003. - 48 s.
17. Marynets N. V. *Zhyznennii potentsyal lychnosti: perezhyvanyia y realizatsyia* / N. V. Marynets // *Novaia paradyhma: Zhurnal nauchnykh trudov* / [hl. red. V. P. Bekh]. – M.: Yzd-vo NPU ymeny M. P. Drahomanova. 2009.- Vyp. 87.- S.54-76. 18.
18. Maksymenko S. D. *Heneza zdiisnennia osobystosti* / S. D. Maksymenko - K.: Vydavnytstvo TOV «KMM», 2006. - 240 s.
19. Miliaieva V. R., Lebid N. K. Breus Yu. V. *Teoretychnyi analiz poniattia «potentsial osobystosti»* / V. R. Miliaieva, N. K. Lebid, Yu. V. Breus // *Problemy suchasnoi psykhologii: Zb. nauk. pr. Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohienko, Instytutu psykhologii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy - Kamianets-Podilskyi: Alkstoma, 2013 - Vyp 20. - S.405-415.*
20. Mishchykha L. P. *Tvorchyi potentsial osobystosti u period piznoi doroslo- sti*. / L. P. Mishchykha: avtoref. dys. dokt. psykol .nauk. Kyiv - 2015. 19.00.01. - *zahalna psykhologhiia, istoriia psykhologii*. – Instytut psykhologii imeni H. S. Kostiuka. - 45.s.
21. Mykhailenko O. V. *Teoretychni aspekty stratehichnoho rozvytku vyrobnychoho potentsialu* / O. V. Mykhailenko // *Zb. nauk. pr. z aktualnykh problem ekonomichnykh nauk «Innovatsiinyi rozvytok ekonomiky Ukrainy*. – Kherson, 2013. –S.186-191.
22. Myrhorodska A. P. *Rozkryttia sutnosti poniattia «pidpriemnytskyi potentsial» ta yoho rol v potentsiali pidpriemstva»* / A. P. Myrhorodska // *Ekonomyka y upravlenye* , 2011.- № 5.- S.144-149.
23. Murashko I. V. *Potentsial osobystosti yak bahatovymirnyi fenomen*. / I. V. Murashko // *Zb. n. pr. Psykhologichni nauky. Tom 2.Vypusk 8.- S. 181-186.*

24. Kravchenko L. Kulturotvorchyi potentsial natsionalnoi shkilnoi khudozhno-estetychnoi osvity. / L. Kravchenko // *Etyka i estetyka pedahohichnoi dii. Zbirnyk naukovykh prats.* 2011, Vyp. 2.- S. 120-128.
25. Kalynyna T. V. Rol sotsyalyzatsyy v formyrovannyi chelovecheskoho potentsyala / T. V. Kalynyna // *Antropolohycheskyi potentsyal kulturoheneza: materyaly mezhrehyon. nauch.- prakt. konf. – N. Novhorod, 2006. – S.220-225.*
26. Leontev D. A. Lychnostnyi potentsyal kak potentsyal samorehuliatsyy // *Uchen. zap. kafedry obshchei psykholohyy MHU ym. M. V. Lomonosova. Vyp.2 / Pod red. B. S. Bratusia, E. E. Sokolovoi. M.: Smysl, 2006. S.85-105. 27.*
27. Pasiaka S. R. Sotsialno-trudovyi potentsial yak ekonomichna katehoriia / S. R. Pasiaka // *Chernihivskyi naukovyi chasopys. Ser. 1, Ekonomika i upravlinnia, 2011. № 2 (2), 2011. - S.127-133.*
28. Ovakimian O. S. Naukovo-doslidna robota yak resurs rozvytku tvorchoho potentsialu osobystosti studenta. avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. sotsioloh. nauk: spets. 22.00.04. «Spetsialni ta haluzevi sotsiolohii» / O. S. Ovakimian - Kharkiv, 2005. - 17s.
29. Oleksiuk O. M. Problema formuvannia dukhovnoho potentsialu studentiv / O. M. Oleksiuk // *Praktych. psykhol. ta sotsialna robota. K., 1999.- № 2- S.47-48.*
30. Petrov V. M. Chelovecheskye potentsyaly y ykh raspredeleniya: problema yzmerenyi // *Chelovecheskyi potentsyal: opyt kompleksnoho podkhoda / Pod. red. Y. T. Frolova. M., 1998.- S. 124-150. 33.*
31. Potentsial osobystosti ta tendentsii yoho realizatsii v umovakh transformatsiinykh zmin u suspilstvi. Kolektyvna monohrafiia / Za nauk. red. V. I. Podshyvalkinoi. - Odesa: Astroprynt, 20010..- 356 s.
32. Psykholohichni doslidzhennia tvorchoho potentsialu osobystosti: [monohrafiia] / avt. kol., nauk., ker. V.O.Moliako. – K.: Pedahohichna dumka, - 208s.
33. Рындак В. Н. Непрерывное образование у развитии творческого потенциала учителя (теоретическое взаимодействие): монография / В. Н. Рындак.- М.: Педагогический вестник, 1997. -244s.
34. Savchyn M. V. Dukhovnyi potentsial liudyny: Monohrafiia / M. V. Savchyn.-2-he vyd. pererob. i dop. - Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2010.- 508s.
35. Tytarenko T. M. Poniattia potentsialu v istorychnomu rakursi / Zhyttievi domahannia osobystosti [Tekst]: monohrafiia //T. M. Tytarenko, I. V. Lebedynska, N. V. Alikina [ta in.] - K.: Pedahohichna dumka, 2007. – S. 72-77.
36. Telnov A. S., Reshmidilova S. L. Trudovyi potentsial u konteksti zabezpechennia yakosti produktsii / A. S. Telnov, S. L. Reshmidilova // *Visn. Khmelnytskoho nats. un-tu. Ekonomichni nauky. – 2012 – T.1, № 6.- S.52-58.*

37. *Khmelkovska S. V. Tvorchyi potentsial uchyteliv inozemnykh mov: sutnist, skladovi, znachennia / S. V.Khmelkovska // Molod i rynok: shchokvart. nauk. – ped. ta ekonom. zhurnal. KhDPU. -2006. № 5.-S.65-69.*

38. *Shpachynskiy I. L. Tvorchyi potentsial osobystosti i yoho realizatsiia v umovakh transformatsii suspilstva: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filosof. nauk: spets. 09.00.03. «Sotsialna filosofiiia ta filosofiiia istorii» / I. L. Shpachynskiy - Odesa , 2006.-20s.*